

EXHLALE DOBRUNA-SALIHU

Instituti Albanologjik
Eqrem Çabej p. n.
KOSOVË – 10000 PRISHTINË
esalihu_iak@hotmail.com

VOTIVNA ARA *DEAE DARDANICAE*
I BENEFICIJARNA POSTAJA IZ *VENDENISA*

UDK: 904(497.115):292»652«
Izvorni znanstveni rad

U ovom članku riječ je o novootkrivenoj votivnoj ari od vapnenca na Kosovu posvećenoj glavnom božanstvu dardanskog panteona, Dea Dardanica, koja personificira samu Dardaniju. Pripada slučajnom nalazu otkrivenom u antičkom naselju Vendenis (selo Glamnik) na području Ulpijane. Predstavlja petu epigrafsku dedikaciju – sve iz središnjeg dijela Dardanije – i zajedno s mramornim kipom iz Mediane, na sjevernom dijelu, sačinjavaju dosad poznate kamene spomenike ove boginje u cijelom dardanskom području. Zbog svojih epigrafskih podataka, kojima pruža nove spoznaje, ova ara je vrlo značajna. Posvećena od konzularnog beneficijara IV. Flavijeve legije, otkriva postojanje beneficijarne postaje u tom naselju na magistralnom putu Naissus-Lissus, što doprinosi rastu broja postava pod komandom te legije. Istodobno, polazeći od njihove funkcije i zadataka na putevima gdje su bile stacionirane, taj spomenik upotpunjuje sliku Deae Dardanicae koja je, uz ostale mnogobrojne funkcije, bila i zaštitnik puteva i putnika.

Ključne riječi: votivna ara, Dea Dardanica, beneficijarna stanica, Vendenis, Kosovo, Dardanija

Key Words: votive altar, Dea Dardanica, beneficiary station, Vendenis, Kosovo, Dardania

Slučajni arheološki nalazi na Kosovu iz dana u dan sve više pridonose otkrivanju vrlo zanimljivih spomenika. Ovom prilikom riječ je o novootkrivenoj votivnoj ari koja je posvećena Dardanskoj boginji (*Deae Dardanicae*), a koja svojim epigrafskim podacima pruža nove dokaze o glavnoj boginji Dardanije. Izuzetna mi je čast i zadovoljstvo što upravo ovaj rad posvećujem dragom kolegi i velikom prijatelju, dr. Ivanu Mirniku, koji mi je godinama izlazio

u susret i svojim sugestijama pomagao u odabiru literature u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Izabrala sam ga namjerno polazeći od činjenice da je njegova vrijednost u natpisu koji je također značajan i u numizmatici, području koje dr. Mirnik odlično poznaje.

Ara je otkrivena 2003. god. na teritoriju Ulpijane, u antičkoj postaji i naselju *Vendenis* (selo Glamnik) na magistralnom putu *Naissus-Lissus*. Zahvaljujući brznoj informaciji prenesena je u Muzej Kosova, gdje se i danas nalazi. Izrađena je od vapnenca i obrađena samo sprijeda. Koso je odlomljena ispod natpisa, pri čemu je sačuvano više od polovine spomenika dimenzija: vis. 60 cm.; vijenac 46x33, trup 40x26 cm (sl. 1).

Kao kod najvećeg broja ara u Dardaniji, ukrašeno je samo krunište, koje je jako uništeno (sl. 1a). Ono je višestruko profilirano i dekorirano akroterijima u obliku stiliziranih polupalmeta sa po jednim palminim listom, koji predstavlja karakterističan element ara središnjeg dijela Dardanije (Kosova) (DOBRUNA-SALIHU 2003-2005: 499 i d.).¹ U sredini je isklesana jedna ljudska glava diskretno nagnuta nalijevo, riječ je o ženskoj glavi ondulirane kratke kose počeljana na razdjeljak, koja u velikim kovčama pada s obje strane. Međutim, s obzirom na stanje u kojem se nalazi – vrlo izlizana – teško je reći koga predstavlja. Tim više kada se na Kosovu i u cijelom dardanskom području na kruništima votivnih ara ne pojavljuje takav motiv. S druge strane, polazeći od činjenice da se, osim uobičajenih vegetabilnih motiva na kruništima votivnih ara Rimskoga Carstva prikazuju i atributi božanstva/boginje kome/kojoj se posvećuju, mišljenja smo da svakako i naš lik treba biti usko povezan s tom boginjom.² Na trupu, u jednom neprofiliranom polju isklesan je natpis u četiri reda s pravilnim slovima iste visine, koja s desne strane u prva tri reda nisu dovoljno vidljiva, dok su u zadnjem redu sasvim uništena. Serifi su im horizontalni i vertikalni i osim kognomena cijeli tekst ima skraćenice. Nema ligature ni znakova interpunkcije, koje nalazimo i drugdje bez obzira na kvalitetu isklesanih slova (PETROVIĆ 1975: 107).

Natpis glasi:

Deae Dard(anicae) / M. Aur(elius) Vale(rianus) / b(ene)f(iciarius) c(on)s(ularis) / leg(ionis) IIII Fl[aviae] / [V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]

Ta ara predstavlja dosad peti epigrafski spomenik u Dardaniji posvećen boginji *Dardani(c)ae*, koja personificira samu Dardaniju.³ Tri spomenika su iz Vendena, ali preostala dva su fragmentarni s uništenim natpisom; kod jednog je sačuvan jedan kutak profiliranog natpisnog polja i polovina višestruko profiliranog kruništa koje je dekorirano biljnim motivom (DOBRUNA-SALIHU 2003-2005: 832, kat. br. 354, T. 163: 304). Četvrti primjer are je iz sela Smira kod gradića Vitia blizu Gnjilana, na arealu antičkog središta nepoznatog imena (*civitas*), također s profiliranim poljima natpisa i dekoracije, čiji dedikant je promatrač (*speculator*) iste legije (SHUKRIU 2001: 18-25, br. 1, sl. a-d.) te zajedno s našim primjerom pripadaju posvetama

¹ Palmin list obično se kombinira s nedekoriranim kutnim akroterijima, a nalazimo ga kod najvećeg broja ara (Usp. 2003-2005: 501, 824-830, kat. br. 335-350, T. 155-161: 288-300); dok se are s akroterijalnim polupalmetama javljaju bez lista (Usp. 2003-2005: 502-504, 831-834, kat. br. 352-358, T. 163-166: 302-308).

² Sličan način češljanja kose ispod karakterističnog elementa domaće nošnje, marame, ima i *Dea* (Usp. TUDOR – VLADESCU 1972: 184, sl. 1; TUDOR 1973: 121, sl. 4).

³ To obilježje pripada skupini božanstava domovine (*dea patriae*), koja nalazimo širom Carstva (Usp. TUDOR – VLADESCU 1972: 188). Na osnovi dviju najranije otkrivenih posveta – jedne u skraćenom obliku *Dar* i transkribirane kao *Dar(daniae)* (VULIĆ 1941-48: 101, kat. br. 221) i druge u punijem obliku *[Da]rdanic(a)e* (TUDOR – VLADESCU 1972: 183-186, sl. 1) – interpretirana je kao boginja Dardanija (Dardanie) i kao dardanska boginja (*déesse* "dardannienne") (Usp. PETROVIĆ: 1979, 118). Na osnovi posvete u punom obliku, do novih otkrića, mi je smatramo kao dardansku boginju.

koje su vojna lica posvetila toj boginji. Petu epigrafsku posvetu - a radi se o ari iz *Aqua Bas...* (Kuršumlijska Banja) s teritorija Ulpijane, kod koje, slično našem slučaju, natpisno polje nije profilirano - posvetio je carinski službenik (*servus vilicus*) (VULIĆ 1941-48: 101, kat. br. 221; MIRDITA 1981: 252, kat. br. 239; PETROVIĆ 1979: 118, kat. br. 104). Dedikanti obiju spomenutih ara su orijentalci. Tih pet epigrafskih dedikacija iz središnjeg dijela Dardanije zajedno s mramornim kipom iz *Mediane* (Brzi Brod) kod *Naissusa*, na sjevernom dijelu,⁴ sačinjavaju dosad poznate spomenike boginje *Dardanicae* u cijelom dardanskom području. Uključujući i dva ikonografsko-epigrafska spomenika – dvije votivne ploče s reljefnim prikazom kipa i natpisom iz antičkog središta *Romula-Malva* (selo Rešca u regiji Oltenie) u Donjoj Daciji (TUDOR – VLADESCU 1972: 183-189, sl. 1-2; TUDOR 1973: 120-121, sl. 4), raspoložemo s ukupno osam kamenih spomenika boginje.

Dedikant našeg spomenika, *M. Aur(elius) Vale(ri)anus*, bio je konzularni beneficijar IV. Flavijejske legije (*legio IV Flavia*), koja je zajedno sa VII. Klaudijevskom legijom (*legio VII Claudia*) bila stacionirana u Dardaniji i u cijeloj provinciji Gornje Mezije tijekom antičkog doba (MIRKOVIĆ 1968: 27; MIRKOVIĆ – DUŠANIĆ 1976: 27-30). On nosi tročlanu imensku formulu. Kognomen *Valerianus*, koji je latinskog podrijetla (CAJANTO 1965: 157), iako je rasprostranjen u Rimskom Carstvu, najviše je prisutan u Gornjoj Italiji (ALFÖLDY 1969: 320). U dardanskom području javlja se nekoliko puta, osobito je karakterističan za središta sjevernog dijela,⁵ dok je vrlo rijedak na Kosovu i u južnom dijelu.⁶ Carski gentilicij *Aurelius*, čiji su nosioci, počevši od Marka Aurelija, carevi posljednjih četiriju desetljeća 2. st. i početka 3. st., u Dardaniji se također najviše sreće na sjevernom dijelu (Usp. PETROVIĆ 1979: 141; 1995: 145-146), dok je na Kosovu zapaženiji u arealu Ulpijane (Usp. MIRDITA 1981: 251, kat. br. 237, 252-255, kat. br. 243). Polazeći od činjenice da su *Aurelii* na cijelom teritoriju Kosova uglavnom iz 3. st., što je slijed dodjeljivanja građanskog prava u vrijeme Karakale, 212. godine (*Constitutio Antoniana*), uvjerljivije bi bilo da je dedikant civitet dobio u to vrijeme. Međutim, treba uzeti u obzir i mogućnost dobivanja krajem 2. st. prilikom regrutacije. Ta konstitucija zapravo je utjecala i na nestanak autohtone antroponimije i njenu zamjenu s latinskom (rimskom), pri čemu je, kako ističe D. Rendić-Miočević »...počela brisati barem neke formalne razlike između peregrina i ranijih rimskih građana provincije, što je imalo odraza i na onomastiku« (RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1967: 151). Prema tome i u našem slučaju, što se tiče etnitetu dedikanta, unatoč latinskom imenu, rekli bismo da se najprije radi o osobi domaćeg podrijetla, što je obilježje nosioca tog gentilicija u cijelom dardanskom području (MIRDITA 1981: 58-59).

Glede funkcije, konzularni beneficijariji (*beneficarii consularis*), kojima se bavio veliki broj znanstvenika, počevši od Th. Mommsena i A. Domaszewskog, pripadali su posebnoj vojnoj kategoriji. Oni su bili niži časnici u stožeru provincijskih upravitelja (guvernera), kojima je povjerena i komanda nad manjim odredima u beneficijarnim postajama.⁷ Postavljene kod magistralnih cesta na osjetljivim točkama i raskrižjima, kao i na gospodarskim i trgovačkim središtima, zadatak im je bio sigurnost i zaštita prometa, transporta robe i rude,⁸ kao i nadzor

⁴ VULIĆ 1941-48: 109, kat. br. 237; PICARD 1954: 93-94; JOVANOVIĆ 1975: 62, T. 16: 20; 1980: 53-60, sl. 1; DOBRUNA-SALIHU 2003-2005: 577-579, 859, kat. br. 406, T. 188: 351.

⁵ Usp. PETROVIĆ 1979: 84-85, kat. br. 35, 105, kat. br. 75 (iz Niša i Bele Palanke); 1995: 82-83, kat. br. 30, 95-96, kat. br. 47, 126, kat. br. 95 (iz Ravna).

⁶ Usp. MIRDITA 1981: 252, kat. br. 241 (iz Batuše kod Kosovog Polja), 267, kat. br. 336 (iz Sočanice); DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA 1982: 57, kat. br. 14 (iz Skopja).

⁷ MOMMSEN 1881: 529-530, koji ove stanice smatra vojnim (*praesidia militaria*); DOMASZEWSKI 1902: 158 i d.; 1967: 38, 40.

⁸ ČERŠKOV 1969: 57, 96-97, bilj. 169 sa citiranom ranijom literaturom. On tu instituciju smatra djelomično vojno-karakteru i trebala je biti vojno-administrativna; MIRKOVIĆ 1971: 265, 268-269; 1991: 252 i d.; u zadnje vrijeme: JOVANOVA: 324 s ostalom literaturom.

sigurnosti carinskih postaja, (WEBSTER 1967: 264; MIRKOVIĆ 1991: 255), što je na Kosovu posvjedočeno na obje carinske postaje, u Ulpijani i kod današnjeg sela Runjevo kod gradića Kačanik.⁹ Beneficijarne postaje ujedno čine jednu od mjera koje su rimske vlasti poduzele protiv latrona (*latrones*).¹⁰ Oslonivši se na natpise konzularnih beneficijarija, koji su brojni u cijelom Carstvu,¹¹ smatra se da su beneficijarne postaje veći uspon doživjele krajem 2. st. u vrijeme Septimija Severa, da bi do sredine 3. st., osobito za vrijeme dinastije Severa, postigle puni razvoj.¹²

Natpisi konzularnih beneficijarija IV. Flavijejske legije u području Dardanije, u usporedbi s onima VII. Klaudijejske legije (Usp. MIRKOVIĆ 1971: 263-271; PETROVIĆ 1979: 32, 78-79, kat. br. 24, 100, kat. br. 67), potvrđeni su u manjem broju: na magistrali Dalmatia-*Scupi* na dvije are iz Mitrovice (VULIĆ 1931: 91, kat. br. 210, 211; MIRDITA 1981: 264, kat. br. 312, 313; DOBRUNA-SALIHU 2003-2005: 827-828, kat. br. 342, 344, T. 158: 294), na magistrali *Naissus-Lissus* na jednoj ari kod Prizrena (VULIĆ 1931: 135, kat. br. 325; MIRDITA 1981: 261, kat. br. 299)¹³ i na cesti *Scupi-Serdica* na ari otkrivenoj u Skoplju (JOVANOVA 2006: 321-324, sl. 6). Tim je spomenicima dokumentirana donedavna prisutnost beneficijarnih postaja pod komandom *legio IV Flavia* jedino u tim mjestima. Međutim, natpis konzularnog beneficijara ove legije iz Vendena otkriva postojanje i jedne dosad nepoznate beneficijarne postaje na magistrali *Naissus-Lissus*. Prema paleografskim karakteristikama natpisa, prije svega nedostatku ligatura koje se u natpisima pojavljuju oko sredine 3. st. (PETROVIĆ 1975: 105), postaja pripada tom dobu. Ta ara, nadrastavši broj postaja pod komandom ove legije, istodobno govori u korist činjenici da kontrola puteva i regija Dardanije nije bila podijeljena između tih dviju legija.¹⁴

Polazeći od činjenice da su spekulatori bili promaknuti beneficijari i na taj su položaj bili postavljeni preko funkcije beneficijara (DOMASZEWSKI 1902: 175; 1967: 33; OLIVA 1959: 282), tada se i u slučaju već spomenute posvete *Deae Dardanicae* iz Smire može ustanoviti prisutnost jedne postaje tih snaga reda pod komandom IV. Flavijejske legije i u ovom naselju, što je imamo i u Ulpijani, na čijem arealu su također u dva natpisa posvjedočeni spekulatori ove legije.¹⁵ U Smiri, tim više, jedna postaja i jedan municipij spominju se kod dva ostala

⁹ O epigrafskim spomenicima koji svjedoče o prisutnosti tih dviju postaja usp.: *CIL* III 8178, 8185; VULIĆ 1931: 193, kat. br. 514; ČERŠKOV 1969: 56, bilj. 165; MIRDITA 1981: 250, kat. br. 230, 253, kat. br. 249 (iz areala Ulpiane), 254, kat. br. 252 (iz Runjeva). Carinska postaja Ulpijane bila je pod nadzorom beneficijarne postaje tog središta (Usp. ČERŠKOV 1969: 57, bilj. 172; MIRDITA 1981: 251, kat. br. 233); dok je carinsku postaju kod Runjeva nadzirala beneficijarna postaja VII. Klaudijeve legije kod Kačanika (Usp. *CIL* III 8184).

¹⁰ Usp. MACMULLEN 1966: 258; OLIVA 1959: 281. Latroni u provinciji Gornje Mezije, karakteristični su za Dardaniju gdje su brojni (*latrones Dardaniae*, odnosno *latrones dardanici*) (Usp. VULIĆ 1925: 91-94; MÓCSY 1968, 351 i d.; 1970: 194-198, koji uzrok pojave latrona smatra u društvenoj strukturi i proturječju između tih struktura; ČERŠKOV 1969: 54-55 konkretnije, uzrokom te pojave smatra opću pauperizaciju slobodnog stanovništva, osobito seljaštva, praćeno prvim formama kolonatskog odnosa). U daljem radu VULIĆ 1931: 91 beneficijarne stanice povezuje s nemirnim stanovnicima u Dardaniji i u Dalmaciji. Prema tome, kod latrona se radi o organiziranom pokretu otpora domaćeg stanovništva protiv rimske vlasti te novim ekonomskim i društvenim okolnostima, kako je smatrao i J. Burian (Usp. MÓCSY 1970: 196).

¹¹ Usp. ROBERT – DISE 1995: 72, koji ističe da raspoložemo s više od 600 epigrafskih spomenika između 2. i 3. st.

¹² O njihovoj velikoj ulozi u to doba usp. MACMULLEN 1963: 68. Dok DOMASZEWSKI 1967: 38, 40; OLIVA 1959: 281 smatraju da su osnovane krajem 2. st.

¹³ ČERŠKOV 1969: 97, bilj. 170, ističe da je ova ara posvećena od jednog konzularnog beneficijarija u današnjem selu Škoza, odnosno Dobruđa, gdje je trebala biti i postaja.

¹⁴ U vezi tog problema u zadnje vrijeme usp. JOVANOVA 2006: 323-324, koja smatra da, usprkos nedostatku činjenica, ukoliko je sjeverna cesta (iznad Skopja) bila pod kontrolom VII. Klaudijejske legije, istočnu je cestu kontrolirala IV. Flavijejska legija.

¹⁵ Usp. *CIL* III 8173; VULIĆ 1931: 192, kat. br. 513; MIRDITA 1981: 248, kat. br. 217 (iz Gračanice), 252, kat. br. 241 (iz sela Batush kod Kosovog Polja, koja je posvećena Jupiteru i Geniji postaje). Ovo dokumentira i spomenik (dio arhitrava) iz foruma Ulpijane s posvetom od strane konzularnog beneficijarija (Usp. bilj. 9).

istovremeno pronađena spomenika (SHUKRIU 2001: 28-29, br. 3, 33-35, br. 5), u kom slučaju, bi trebalo biti riječi o ovoj nadzornoj postaji u ovo urbano središte, koje je trebalo osigurati sigurnost i zaštitu jednog značajnog puta na ovom dijelu Kosova.¹⁶ Ta cesta, prema E. Čerškovu, predstavlja hipotetičnu trasu puta *Naissus-Scupi* – djelomično je naznačena u *Tabula Peutingeriana* – a jednim je dijelom prolazila dolinom današnje Binačke Morave (ČERŠKOV 1969: 48).

Spomenik iz Vendena, kao i onaj iz Smire, potvrdivši da je ta vojna kategorija bila štovatelj boginje *Dardanicae*, zajedno sa spomenikom iz Akue Bas..., na kojem se spominje carinska postaja kod termalnog izvora, jasno govore da je između mnogobrojnih funkcija – ustvari odavno je rečeno da prema funkciji zadržava sinkretistička svojstva (TUDOR – VLADESCU 1972, 188)¹⁷ – bila i zaštitnik puteva, postaja, razkrižja, putnika, trgovaca i transporta (slično Hermesu-Merkuru) te osobito rude. Dardanija je bila jedno od najbogatijih područja Rimskog Carstva (RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1990: 81) – i to prije svega zlatom, po čijoj je proizvodnji bila poznata, što se najbolje očituje kod Plinijevog izraza »*aurum Dardanium*« (dardansko zlato) (NH XXXI, 39). Prema tome, vrećica (*marsupium*), kao atribut na kipu iz Mediane, može biti materijalizirani znak bogatstva Dardanije zlatom (JOVANOVIĆ 1980: 56).

Ara iz Vendena, posvećena boginji *Dardanicae*, istodobno govori o mogućnosti postojanja jednog njenog svetišta (hrama) u tom naselju i postaji, što bi predstavljao drugi slučaj u cijeloj Dardaniji.¹⁸

Na kraju, vjerujemo da će nas još koje novo otkriće posvećeno ovoj boginji ugodno iznenaditi.

¹⁶ Usp. DOBRUNA-SALIHU 1981: 27, gdje je izrazila mišljenje o prisutnosti jednog naselja i postaje u dolini izvornog dijela Južne Morave – Binačke Morave.

¹⁷ U zadnje vrijeme usp. DOBRUNA-SALIHU 2003-2005: 579; SHUKRIU: 2005, 9 i d.

¹⁸ Dosad jedan hram posvećen *Deae Dardani(c)ae* dokumentiran je na natpisu are iz Akue Bas..., koji je obnovio dedikant ove are (Usp. PETROVIĆ 1979: 118, kat. br. 104).

KRATICE

Anc. Hist. Bull. – The Ancient History Bulletin. (Calgary)

Eph. Epigr. – Ephemeris epigraphica: Corporis inscriptionum Latinarum, supplementum.
(Roma – Berlin)

IMS – *Inscriptions de la Mésie Supérieure*. (Beograd)

NZ – *Niški zbornik*. (Niš)

Westdeut. Zeitschr. Gesch. Kunst. – Westdeutsche Zeitschrift fuer Geschichte und Kunst.
(Trier)

LITERATURA

- ALFÖLDY, G. 1969 – *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg, 1969.
- CAJANTO, I. 1965 – *The Latin Cognomina*. Helsinki, 1965.
- ČERŠKOV, E. 1969 – *Rimljani na Kosovu i Metohij (Les Romains en Kosovo et Metohia)*. Beograd, 1969.
- DOBRUNA-SALIHU, E.
 – 1981. Une stèle funéraire de la plaine de la Kosova. *Recherches albanologiques*, 1/1984 (1985): 161-168.
 – 2003-2005. *Plastika dekorative dhe figurative e gurit në Dardani gjatë kohës romake. Sepulkrale dhe e kultit, 1-2 (Decorative and figurative stone sculpture in Dardania during the roman period. Funeral and cult sculpture, 1-2)*, Prishtinë, 2003-2005.
- DOMASZEWSKI, A. v. 1902. Die Beneficiärerposten und die römischen Strassennetze. *Westdeut. Zeitschr. Gesch. Kunst.*, XXI/1902: 158-211. 1967. *Die Rangordnung des römischen Heeres*. DOBSON, B. (ed.), Beihefte der *BonnJb* 14, Köln-Graz, 1967.
- DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA, B. 1982 – Scupi et la région de Kumanovo. *IMS*, 6/ 1982.
- JOVANOVA, L. 2006 – New data on the Citizens of Scupi and Their Beleifs. *Folia Archaeologica Balkanica*, I. In *Honorem Vera Bitrakova Grozdanova*. Skopje, 2006: 313-324.
- JOVANOVIĆ, A.
 – 1975. Neki aspekti problema skupnog nalaza skulpture sa Medijane kod Niša. Résumé: Certains aspects du problème de la trouvaille collective de sculptures a Mediana près de Naissus. *Starinar*, 24-25/ 1973-74 (1975): 57-65.
 – 1980. Prilog proučavanju skulptura sa Medijane. Zusammenfassung: Ein Beitrag zur erforschung des Problems der in Mediana bei Niš entdeckten Skulpturen. *NZ*, 9/1980, 53-60.
- MACMULLEN, R.
 – 1963. – *Soldier and Civilian in the Later Roman Epmire*. Cambridge/Massachusetts, 1963.
 – 1966. *Enemies of the Roman Order*. Cambridge/Massachusetts, 1966.
- MIRDITA, Z. 1981 – *Antroponima e Dardanisë në kohën romake (Die Anthroponymie der dardanien zur Römerzeit)*. Prishtinë, 1981.
- MIRKOVIĆ, M.
 – 1968. *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd, 1968.
 – 1971. Beneficijarna stanica kod Novog Pazara. Zusammenfassung: Der Beneficiärerposten bei Novi Pazar. *ŽA*, 21 (1)/1971: 263-271.
 – 1991. Beneficarii Consularis and the New Outpost in Sirmium. In: V. A. MAXFIELD M. J. DOBSON (eds.). *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XV International Congress of Roman Frontier Studies*. Exeter 1991: 252-256.
- MIRKOVIĆ, M. – S. DUŠANIĆ 1976 – Singidunum. *IMS*, 1/1976.
- MÓCSY, A.
 – 1968. Latrones Dardaniae. *AcAn*, 16 (1-4)/1968: 351-354.
 – 1970. *Romanisation und Gesellscahft der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest, 1970.
- MOMMSEN, Th. 1881 – *Vexillatio legionis XI Claudiae*. *Eph. Epigr.*, 4/1881:529-530.
- OLIVA, P. 1959 – *Pannonie a počátky krize rimskeho imperia*. Praha, 1959.
- PICARD, C. 1954 – *Opservations archéologiques en Yougoslavie, septembre 1953*. *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 98/1954, 70-95.

PETROVIĆ, P.

–1975. *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji (Paleographie des inscriptions romaines en Mesie Superieure)*. Beograd, 1975.

– 1979. Naissus-Remesiana-Horreum Margi. *IMS*, 4/1979.

– 1995. Timacum minus et la vallée du Timok. *IMS*, 3,2/1995.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1967. Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku, *Simpozium o Ilirima u antičko doba* (Sarajevo, 10.-12. maja 1966.). *PosIzd CBI*, 5,2/1967: 139-154.1990. »Illyrico – Pannonica« kao tema legendi u rimskoj numografiji. »Illyrico-Pannonica« in inscriptions on Roman coins. *VAMZ*, 23/1990: 75-96.

ROBERT, L. – DISE, J. 1995 – A reassessment of the functions of *beneficarii consularis*. *Anc. Hist. Bull.*, 9(2)/1995: 72-85.

SHUKRIU, E.

– 2001. Dea Dardane dhe monumentet e tjera epigrafike nga Smira. *Buletini i fakultetit Filozofik të Prishtinës*, 26/1996 (2001): 17-37.

– 2005. Deae Dardanicae – ikonografia, simbolet dhe funksionet. Summary: Deae Dardabicae – Iconography, Symbols and Functions. *Kosova*, 26/2004 (2005): 9-32.

TUDOR, D. 1973 – Recentele săpături archeologice-romane de pe valea Oltulin Inferior. *Apulum*, 11/1973: 115-126.

TUDOR, D. – C. VLADSCU 1972 – Dardanii la Romula-Malva, *Apulum* 10/1967 (1972): 183-189.

VULIĆ, N.

– 1925. Latrones Dalmatiae atque Dardaniae. *Glas SKA*, 114/1925: 91-94.

– 1931. Antički spomenici naše zemlje. *Spomenik SKA*, 71 (55)/1931.

– 1941-48. Antički spomenici naše zemlje. *Spomenik SAN*, 98 (77)/1941-48.

WEBSTER, G. 1967 – *The Roman Imperial Army*. London, 1967.

VOTIVE ALTAR TO *DEA DARDANICA* AND THE VENDENIS BENEFICIARY STATION

The paper discusses a limestone votive altar, recently discovered in Kosovo, dedicated to the main deity of the Dardan pantheon, *Dea Dardanica*. She personified Dardania itself, and belonged to the group of homeland deities (*deae patriae*). This accidental find was made in the ancient station and settlement of Vendenis (the village of Gllamnik) in the Ulpianum area. This is the fifth epigraphic dedication – all of them discovered in Dardania's central region – which, together with the marble statue from Mediana in the north, make up those monuments dedicated to this goddess discovered to date in the entire Dardan territory. If we add to them two iconographic and epigraphic monuments from Lower Dacia, there is a total of eight monuments to this goddess. The recently discovered altar is important because of the epigraphic data it contains, which reveal some new information. The function of the dedicant in the service of the consular beneficiary of the 4th Flavian legion reveals that a beneficiary station was located in this settlement, on the main Naissus-Lissus road, and increases the number of beneficiary stations under this legion's command. At the same time, considering the location of the stations at sensitive points along important roads and their task of securing these roads, this monument completes the picture of *Dea Dardanica*, who, in addition to her many other functions, was also a patron of roads, travellers and everything else linked to them.

Sl. 1. Votivna ara iz Vendenisa. Muzeu i Kosovës (Muzej Kosova) Prishtinë

Sl. 1a. Krunište are